

Naučnik Jovan Cvijić: političar na bosanskohercegovačkoj vjetrometini

SONJA M. DUJMOVIĆ

Institut za historiju, Univerzitet u Sarajevu

Rad na primjeru političkog angažmana uglednog naučnika i intelektualca, akademika Jovana Cvijića, vezanog za problem srpsko-hrvatske saradnje u vrijeme nakon Prvog svjetskog rata, pokušava da pokaže promjenjivu, nestabilnu i nezahvalnu društvenu poziciju angažovanog intelektualca. Iskorak u prostor politike dovodi do toga da se njegove ideje ne sankcionišu isključivo u intelektualnoj ili naučnoj zajednici, nego ih procjenjuje politička javnost i to ona vođena od najdominantnije i najagresivnije političke struje. Rad ponajprije prikazuje naučnu zainteresovanost Jovana Cvijića za bosanskohercegovački prostor, kao “preklapajući” u srpsko-hrvatskim odnosima, te njegovu posjetu Sarajevu, i njegovih istomišljenika, pripadnika već nepostojeće Jugoslovenske demokratske lige. U zaoštrenim političkim prilikama onoga vremena zaboravljaju se stečene zasluge uglednog naučnika i intelektualca i provodi obračun s njim jer njegovi pogledi i djelovanje ne odgovaraju vladajućima.

KLJUČNE RIJEČI: Jovan Cvijić, Jugoslovenska demokratska liga, srpsko-hrvatski odnosi, Ilidžanska konferencija, intelektualni angažman

/

Cjelokupna prošlost pokazuje stalni, ali istovremeno nestabilni dijalog elitnih intelektualnih i naučnih krugova i pojedinaca s vlastodržcima, državicima, vojskovođama i političkim liderima. U sudbonosnim momentima ova se međusobna komunikacija na različite načine intenzivira, prilikom određivanja strategije za dalje usmjerenje državnog i društvenog toka ili donošenja ključnih odluka u pravcu bilo ostvarenja društvene stabilnosti, bilo

postizanja političkih, ekonomskih ili socijalnih ciljeva države. To su momenti u kojima nosioci sistematski sakupljenih naučnih saznanja nalaze prostor da svoje imanentno određenje podijele s vannaučnom javnošću, pokazujući istovremeno njegov utilitarni karakter, kao i mogućnost da u društvenom prostoru ostvare promociju, ali i dožive provjeru vlastitog statusa. Naravno, prepoznavanje i interesi su obostrani, te se moglo često činiti da će ova vrsta saradnje biti konstanta i voditi društvenom razvoju.

Odlučujuće, početne dvije decenije 20. st. na jugoslovenskom prostoru bile su prožete burnim događajima na političkom i kulturnom polju, u kojima su nacionalne elite stalno dograđivale svoje nacionalne programe, a zahtjev za angažovanjem intelektualaca i naučnikâ je postao izjednačen s procjenom njihovog društveno poželjnog nacionalnog rada i patriotizma. Tada je cjelokupna ali malobrojna intelektualna elita bila utopljena u sintagme “nacionalnih radnika” ili “narodnih boraca”. Predvodnici mislećim i djelatnim, mobilisani u interesu trasiranja nacionalnih programa, nošeni elanom prvih obrazovanih, a bez realne mogućnosti da usmjeravaju realne poteze vladajućih političkih faktora, bacali su se na polje društveno-političke vjetrometine, te se pasionirano i uporno borili za svoje ideje.

Ovdje će ukratko biti naznačeno u jugoslovenskom tonu intelektualno i idejno-političko djelovanje u emigraciji tokom I svjetskog rata Jovana Cvijića (1865 — 1927), koje će nakon rata doći u procjep s interesima i željama vlasti. Prikaz percepcije njegovih ideja, idejno-političkog djelovanja i kruga istomišljenika od strane vladajućih krugova u Bosni i Hercegovini nakon I svjetskog rata biće ograničen na dostupnu literaturu i onovremenu sarajevsku periodiku. Obračun sa čuvenim geografom – s već utemeljenim naučnim renomeom, u svjetskim razmjerama prepoznatljivim i priznatim po svojim naučnim teorijama, idejnim i operativnim pokretačem *Geografskog zavoda* u Beogradu, *Srpskog geografskog društva*, redovnim članom *Srpske kraljevske akademije* sa svojih trideset i četiri godine, a vremenom i njenim predsjednikom, rektorom beogradskog univerziteta, članom nekoliko akademija nauka i naučnih društava, od kojih je bio i nagrađivan,¹ ali i počasnim doktorom Sorbone (1924) i Karlovog Univerziteta u Pragu – pokazuje da u izmjenjenim političkim okolnostima

1 Medalje je primio od Royal Geographical Society iz Londona, od American Geographical Society iz Njujorka, zlatnu medalju Conrad Malte-Brun, srebrne medalje Eugen Potron od Societé de Géographie iz Pariza, te medalju Gauthiot od Societé de Géographie Commerciale u Parizu.

vlast, po već uobičajenoj matrici, vođena političkim interesom, zaboravlja stečene zasluge uglednog naučnika i intelektualca i obračunava se s njime političkim metodama i sredstvima osporavanja, prvenstveno kompromitovanjem političkog neistomišljenika.

/ Cvijićeva profesionalna susretanja s Bosnom i Hercegovinom

Do rečenog vremena prostor Bosne i Hercegovine je bio u Cvijićeovom naučnom opusu tretiran srazmjerno njegovom naučnom interesu i istraživanjima. Najprije je značajno razmatran u doktorskoj disertaciji o geomorfološkim karakteristikama balkanskog prostora (1893), da bi uz nekoliko radova,² nakon toga slijedila u Sarajevu objavljena *Uputstva za poznavanje sela u Bosni i Hercegovini* 1898. godine i u njima u osam poglavlja podijeljena anketna, istraživačka pitanja koja će omogućiti validnu bazu za dalja proučavanja.³ To je bio početak jednog, za bosanskohercegovački prostor još značajnijeg pothvata, koji će iznjedrili praktične istraživače i nastavljače Cvijićeovog rada u oblasti antropogeografije, poput Stjepe Trifkovića, Jefte Dedijera, Obrena Đurića, Borivoja Milojevića, Petra Radenovića, Milana Karanovića, Milenka Filipovića,⁴

2 Cvijićevi radovi u kojima se direktno bavi bosanskohercegovačkim prostorom: "Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore", *Glas Srpske kraljevske akademije nauka (SKAN)*, 57, 1899; "Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine", *Glas SKAN*, 59, 1900; "Struktura i podela planina Balkanskog poluostrva", *Glas SKAN*, 63, 1902; Jovan Cvijić, *Antropogeografski problemi Balkanskog poluostrva, Naselja i poreklo stanovništva*, 1, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1902.

3 Jovan Cvijić, "Uputstva za poznavanje sela u Bosni i Hercegovini", *Bosanska vila*, god. XIII, br. 4, Sarajevo, 28. februara 1898, 55-57; br. 5, 15. marta 1898, 71-74. "Uputstva su izrađena prema tamošnjim lokalnim prilikama: sadrže u sebi izraze koji su specialni za nomenklaturu naselja i ekonomskih pojava u Bosni i Hercegovini" (Jirži V. Daneš, *Jovan Cvijić, Posebna izdanja geografskog društva*, sv. I, ur. dr Borivoje Ž. Milojević, Beograd, 1927, 9).

4 Stjepo Trifković, "Višegradski Stari Vlah", knj. 2, 1903, 613-667; Jevto Dedijer, "Bilečke Rudine, antropogeografska ispitivanja", god. V, knj. 2, 1903, 669-900; Stjepo i Vladimir Trifković, "Sarajevska okolina, Sarajevsko polje, antropogeografska promatranja", knj. 5, 1908, 3-309; Jevto Dedijer, "Hercegovina: antropogeografska studija", knj. 6, 1909; Milan Karanović, "Pou-nje u Bosanskoj Krajini", knj. 20, 1925, 278-725; Milenko Filipović, "Visočka nahija", knj. 25, 1928, 191-648 i 674-744; Milenko Filipović, "Vogošća i Bioča u Bosni", knj. 26, 1930, 617-696; Milenko Filipović, "Severna veleška sela", knj. 28, 1935, 485-573; Petar Radenović, "Unac", knj. 56, 1948, 447-638.

čime će u naučni prostor biti prezentovani rezultati etnografskog istraživanja, ali i praktično utemeljene društvene geografije.

Međutim, slijedom društveno-političkih događaja, prije svega slučaju aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, Cvijić će iskoračiti iz čisto esnafskog kruga i svoje znanje staviti na raspolaganje aktuelnom političkom establišmentu, vođen pozivom društvene odgovornosti i intelektualnog i stručnog promišljanja političkih dešavanja. U uvodu svoje studije izložio je motiv i obrazloženje svog postupka.

Taj čin ubija veru u vrednost međunarodnih ugovora, pokazuje da su male zemlje kao Srbija i Crna Gora, ne samo ekonomski skoro zagušene, nego i politički neobezbeđene; njime se na očevidan način vređa princip narodnosti, jer se definitivno stavlja pod tuđinsku upravu centralni deo srpskoga naroda, koji je već podeljen na sedam koje uprava koje država. Dalje je zbog aneksije Bosne i Hercegovine i širim slojevima postao jasan teški nacionalno-politički položaj srpsko-hrvatskoga naroda, koga ima oko deset miliona i reljefno se sagledao njegov nacionalni problem. Naposljetku je uhvatilo korena duboko osećanje da za srpskohrvatski narod nastaju veliki događaji, koji se možda mogu samo za neko vreme odložiti.

Od momenta kada je nastala njegova studija *Aneksija Bosne i Hercegovine i srpsko pitanje*,⁵ iz koje se češće izdvojen publikovao dio pod naslovom *Značaj Bosne i Hercegovine za srpski narod*,⁶ bila je nebrojeno puta rabljena, hvaljena ili osporavana, u zavisnosti od nacionalnih i političkih pozicija. Obzirom na tadašnju spoljno-političku poziciju Srbije i njenih saveznika, tokom koje su diplomatski bili poraženi, studija nije bila u potpunosti i operativno iskoristiva, ali je pohranjena i u brojnim situacijama kasnije korištena kao politička platforma srpskih nacionalnih zahtijeva. Svoju permanentnu političku i ideološku aktuelnost ona duguje, između ostalog i riječima da je Bosna i Hercegovina “ključ srpskoga problema” i da je to “najvažnija oblast i za rešavanje srpsko-hrvatsko-

5 Jovan Cvijić “Aneksija Bosne i Hercegovine i srpsko pitanje”, u: Jovan Cvijić, *Autobiografija i drugi spisi*, Srpska književna zadruga, Beograd: 1965, 197–230.

6 Cvijićeva knjiga, Srpska književna zadruga, kolo xxx, br. 201, Beograd, 1927, 80–83. Dvije godine kasnije Cvijić je povodom jedne od posljedica aneksije objavio i studiju “O iseljavanju bosanskih muhamedanaca”, *Književni glasnik*, Beograd, 16. juna 1910.

ga i time Jugoslovenskoga pitanja”. Upravo ona oblast koju je najprije nakratko posjetio 1891. godine (Gatačko polje), a zatim 1897. putujući od Sarajeva na konju preko Treskavice, Prenja, Čvrnsnice, pa dolinom Neretve do Mostara, a odatle kroz Stolac, Fatnicu, Bileću i Gacko, odakle preko Čemernog, Volujaka i Maglića, pa nazad preko Foče, Goražda i Prače u Sarajevo. Sljedeće godine polazište mu je bilo u Travniku iz koga je odjahao do Donjeg Vakufa, zatim do Bugojna, pa planinama do Kupreške kotline i potom preko polja Vukovsko, Ravno do Grahova do hrvatske granice, pa nazad preko polja Livna, Duvna, Glamoča, da bi ove krajeve napustio ukrcaвши se na brod u Metkoviću. Bosni, ovaj put istočnim krajevima, vratio se 1901. godine praveći krug od Majevice, Donje Tuzle, preko Kladnja, Olova, Ozrena, Sarajeva, Romanije, Glasinca i Vlasenice, Srebrenice do Zvornika i Ljubovije.⁷ To su bile putanje Cvijićevo istraživačkih ekskurzija i rada u Bosni i Hercegovini koje su provjeravale i svojevrsnu “naučnu izdržljivost jednog čoveka” i u raznim okolnostima, po različitom vremenu i s raznim ljudima donosile sve raznovrsnija i utemeljenija iskustva. Od učtivog ophođenja austrougarskog žandarmerijskog visokog činovnika u Mostaru do mnogo neprijatnijeg pretresa u Trebinju.⁸

/ Cvijićev angažman u Jugoslovenskoj demokratskoj ligi

Sljedeći istorijski momenat u kome se sada u političkom smislu preklapilo djelovanje Jovana Cvijića s bosanskohercegovačkim prostorom, značajnim mjestom srpsko-hrvatskim spajanja, dešavao se tokom njegovog boravka u emigraciji ratnih godina, gdje je on kao “vođa vanpartijske inteligencije” nastavljao saradnju s bosanskohercegovačkim članovima Jugoslovenskog odbora. S njima ga, a ovdje se prvenstveno misli na dr Nikolu Stojanovića, u

7 Jovan Cvijić, “Istraživačka putovanja po Balkanskom poluostrvu”, u: Jovan Cvijić, *Autobiografija i drugi spisi*, 61–63. Rezultati istraživanja su objavljeni u: J. Cvijić, “Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine”, *Glas SKAN*, LIX, 1900, 50–192, “Die Karstpoljen. Morphologische u. glacielle studien aus Bosnien, der Herzegovina”, u. *Montenegro*. II Theil, “Abhandlugen d. K. K. Geograph. Gesell. Wien”, bd. III, Heft 2, 1901, 1–85.

8 Nikola Stojanović, *Mladost jednog pokoljenja (Uspomene 1880 — 1920). Dnevnik od godine 1914. do 1918.* (pr. Mile Stanić), Istorijski institut, Beograd, 2015, 97.

tim vremenima povezuje zajednički rad na pisanju ratnog programa Srbije⁹ i od Nikole Pašića dobivene instrukcije u Kragujevcu iz jeseni 1914. godine za organizovanje Jugoslovenskog odbora i njegov pravac djelovanja. Potom su uslijedili i susreti u Londonu tokom prve polovine sljedeće godine i saradnja na publikovanju informacija o jugoslovenskim ciljevima u Ženevi,¹⁰ iz kojih će proizaći osnivanje Jugoslovenske demokratske lige, efemerne organizacije bazirane na razmijenjenim idejama o unutrašnjem uređenju buduće zajedničke države hrvatskih i srpskih, radikalima opozicionih političara, javnih i kulturnih radnika u emigraciji tokom 1917. i 1918. godine u Ženevi i Parizu, a koja se aktivirala sa završnicom stvaranja zajedničke države. U ime bloka opozicije oktobra 1918. godine Cvijić je potpisnik pisma u kome se Pašiću predlaže obrazovanje koncentracione vlade, “kao izraz svih skupštinskih grupa i kao izraz mišljenja najistaknutijih predstavnika nacionalnog rada u Srbiji i kao izraz onoga, što sobom predstavlja Jugoslovenski odbor”.¹¹ Jugoslovenska demokratska liga u svom istoimenom časopisu, odnosno jedinom broju koji je publiciran, donosi svoj programski tekst, čiji je autor i po svojoj želji privremeni predsjednik Lige Jovan Cvijić, ujedno medijator u dotadašnjim diskusijama, te u njenom krugu predlagan za predsjednika jugoslovenske vlade,¹² iznio je da “nije završen rad na stapanju Srba, Hrvata i Slovenaca u kulturno-nacionalnu celinu. Dalje, nama predstoji znatan rad na razvijanju zajedničke državne svesti, koja treba da prodre u najšire narodne slojeve.”¹³ Svoj angažman u Ligi je objasnio vlastitom indigniranošću nad tadašnjom situacijom u kojoj postojeće političke grupe nisu bile sklone da objektivno i u opštem interesu misle i raspravljaju državna pitanja, već “se upravljaju prema apetitima grupa i ljudi i prema njihovim interesima”.¹⁴ Privremena pravila Lige su donijela stav:

- 9 M. Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973, 87, 333–334.
- 10 N. Stojanović 157, 181, 198.
- 11 Ovlaštene potpise pored J. Cvijića dali su i J. Žujović, Lj. Davidović, dr A. Belić, dr. B. Marković, K. Stojanović, J. Prodanović, V. Vulović. M. Trifković i M. Drašković – N. Pašiću, Pariz, 20/7. X 1918, *Grada o stvaranju jugoslovenske države* (1. I — 20. XII 1918), (priredili dr Dragoslav Janković, Bogdan Krizman), Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, Beograd, 1964, 376.
- 12 Branislav Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1970, 34.
- 13 J. Cvijić, “O programu Jugoslovenske demokratske lige”, *Jugoslovenska demokratska liga*, I, (Ligue democratique Yougoslave”, 1–4, 1, prema . N Stojanović, *ibid*, 222.
- 14 Branka Prpa, *Srpski intelektualci i Jugoslavija 1918 — 1929*, Clío, Beograd, 2018, 27.

“Zajednička država stvorena je voljom i pristankom svih delova jugoslovenskog naroda, pa će se, dosledno tom, i rukovoditi načelom narodnog samoopredeljenja. Protiv ograničavanja narodne volje Liga će se boriti u svim pitanjima javnog života.” Liga je predvidjela ustavotvornu skupštinu kao izraz narodne volje, ustav kao temelj državnog života, ali i zajednički parlament te centralizovana tijela države za poslove spoljne politike, vojske, finansija, monopola, željezničkog saobraćaja i građansko, trgovačko i kazneno zakonodavstvo. Ostali poslovi su trebali potpadati pod ingerenciju pojedinih pokrajina i njihovih tijela, na osnovu njihovih interesa i potreba.

Zagarantovane građanske slobode, prosvjećivanje naroda i slobodno ispoljavanje vjerskih osjećaja i prakse su bili sastavni dio programa. Ideja da Liga okuplja radine, disciplinovane, sposobne i odgovorne ljude, pogodna kao primjer za državi bezuslovno potreban zajednički organizovan rad, bila je jedna od iznesenih postavki ovih idealista, što je bila i Cvijićeva misao izrečena još 1911. godine: “Kao što vam je poznato, ja sam uverenja da je srpsko-hrvatski narod znatne darovitosti i da bi on, ujedinjen, kao celina od deset milijuna, mogao uneti novih elemenata u svetsku kulturu.”¹⁵ Ideja postepenog rada i stvaranje socijalne i obrazovne infrastrukture kao osnove za ravnopravan status među postojećim prosvješćenim društvima bila je imanentna Cvijiću, kao i brojnim drugim pripadnicima njegove generacije.

Planirano prenošenje akcije Lige u zemlju bilo je povezano sa strahovanjima da će proces ujedinjenja mimo njihovih nastojanja ići ka direktnom prisajedinjenju Srbiji, a što se tiče Bosne i Hercegovine “da će Pašićeva kavalkada proći kroz Mostar i Sarajevo bez Vasiljevića”.¹⁶ Ona su i imala svoje realno uporište, budući da je produžena Pašićeva ruka u liku dr Milana Srškića počela da radi u tom pravcu. On se odmah aktivirao u radu za okupljanje svih političkih grupa, te je jedan od organizatora skupštine 31. decembra 1918. godine u Sarajevu, na kojoj se trebao formirati jedan “državotvorni stranački blok”.

15 Jovan Cvijić, “O narodnom jedinstvu”, u: Jovan Cvijić, *Autobiografija i drugi spisi*, 256.

16 Ovo su bile riječi Milana Grola pismom upućene Trumbiću 21. novembra 1918. godine (B. Gligorijević, 34). Time je Grol aludirao na Pašićevo nastojanje da se ujedinjenje izvrši bez uticaja advokata dr Dušana Vasiljevića, kao reprezentata politike Jugoslovenskog odbora. Mada su dr Vasiljević i dr Nikola Stojanović po uputama Pašića novembra 1914. godine otišli u inostranstvo i uključili se u rad Jugoslovenskog odbora kao predstavnici iz Bosne i Hercegovine, vremenom su njihovi konflikti s predsjednikom srpske vlade eskalirali, a naročito 1918. godine (Đ. Stanković, 199). Njihov se sukob nastavio i nakon stvaranja Kraljevine SHS.

Budući da se to nije desilo i da tako predviđenim tzv. stranačkim dogovorom Bosna i Hercegovina nije uspjela ni da predloži svoje predstavnike u Privremeno narodno predstavništvo, njegova akcija u smjeru radikalnog organizovanja dobila je na poletu. Dvije januarske skupštine održane u Banjaluci, mada pod pritiscima iz vlade postavljene kraljevom uredbom još 20. decembra 1918. godine i pod utiskom manifesta regenta Aleksandra *Mome narodu Srbima, Hrvatima i Slovincima* od 6. januara 1919,¹⁷ kojim se obećalo rješavanje agrarnog pitanja a time i položaja seljaštva na čije su glasove računali radikali, donijele su rezoluciju u kojoj se zahtjeva “da se Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca s dinastijom Karađorđevića uredi kao demokratska centralistička monarhija na istim principima na kojima je sada uređena Kraljevina Srbija, bez ikakvih političkih unutrašnjih granica i bez ikakvih provincijalnih autonomija. Stoga tražimo da od pre postojeće ili nanovo stvorene pokrajinske samostalne uprave i vlade odmah likvidiraju.”¹⁸

Dodatno, na sazvanoj skupštini 27. januara 1919, na dan sv. Save u Sarajevu, dr Milan Srškić u svom govoru “naglašava, kako sav poštenu svijet S.H.S. misli tako, da je potrebno i jedino spasonosno, da se sve uredi centralistički: da Beograd sve diktuje.” Pošto su naslijeđene ideje Jugoslovenskog odbora bile podudarne sa stavovima pojedinih hrvatskih stranaka u zemlji, te se time činile prijetnjom po nesmetano organizovanje Narodne radikalne stranke u Bosni i Hercegovini, dr Srškić je kao Pašićev eksponent iskoristio priliku da na skupu “pobija vrijednost Jugoslavenske Demokratske Lige, koja bi htjela, da u državi SHS, budu dvije suverene vlasti: Srbija da bude reprezentovana u kralju Petru, a ostala Jugoslavija u Korošecu. Zahtijeva, da se ovome svemu imade učini odmah kraj.”¹⁹

Održani skup, koji je i pored prisustva grupe oko demokratskog *Naroda* dobio radikalni ton, pa su tada donesena putem rezolucije i temeljna načela njihove buduće političke organizacije, ubrzao je na drugoj strani sazivanje političke konferencije demokratske političke grupe vođene jugoslovenskom idejnom platformom, koju je u koordinaciji s dr Nikolom Stojanovićem na terenu vodio Vasilj Grđić. Najprije je 30. januara 1919. donesena odluka o formiranju Nacionalne demokratske stranke, što će se i desiti na široko orga-

17 Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Naklada Matice hrvatske, Zagreb, 1920, 299.

18 B. Gligorijević, *Demokratska stranka*, 39.

19 “Politička skupština u Sarajevu”, *Narodno jedinstvo*, br. 26, 28. januar 1919, 2–3.

nizovanoj osnivačkoj konferenciji Demokratske stranke 15. i 16. februara u Sarajevu. Na njoj je aktualni ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribičević rezolutno odbio program Lige,²⁰ a i drugi učesnici su bili suzdržani u podržavanju njenog federalističkog koncepta.²¹ U konačnici je pozdravljena ideja narodnog jedinstva, ali nije i projekat unutrašnjeg uređenja kojeg Liga zastupa, uz konstataciju da “protivu osnivača Lige nećemo zato da vodimo borbu jer se nadamo, da će se oni, vrativši se u domovinu i upoznavši pravo stanje stvari, naći s nama zajedno...”²²

Pripreme za povratak u zemlju iz emigracije bile su dakle za članove Jugoslovenske demokratske lige, a među njima i Cvijića, otrežnjujuće, pa je i njihov nacrt doživio izvjesne korekcije. U Parizu marta 1919. godine oni traže “da se država nema upravljati centralistički, kao n. pr. Francuska, već da u njoj mora vladati upravna decentralizacija, po načelu samouprave ili selfgovernmenta”. Istovremeno, “da u državi nema povlastica ni faktičke prevlasti ni prvenstva nikakvo pleme ni plemensko ime ni oblast jedna nad drugom, već da nad svima ima vladati misao narodnog i državnog jedinstva”. Prva tačka donosila je zahtjev “da naša država ima biti jedinstvena, a ne složena, dakle da se nema urediti kao savezna država, kao što je Nemačka ili Švajcarska, ni kao udruženje država, kao što je Amerika”. Pozivajući sve istomisleće pojedince i skupine Liga naglašava u istom fonu: “Kao pristaše jedinstvene države protivni smo federalizmu, dualizmu, trializmu i svakom separatizmu, ali smo za autonomiju, jer je to i samouprava, koju tražimo za administrativne delove naše jedinstvene države.” Kako je to stajalo u dokumentima Lige, tako je to zamišljao i Cvijić, što je i potvrđivao u privatnim pismima, poput onog Ljubomiru Stojanoviću oktobra 1918. godine: “Ipak želim odmah da ti kažem da se potpuno slažem s tim da nova jugoslovenska država, ako je bude (ja nisam kao oni uveren da je to apsolutno sigurno), mora imati federalističko uređenje s potpunom ravnopravnošću pojedinih oblasti: U. S. of Jugoslavia.”²³ Sjednice Lige iznijele su na površinu razlike u gledištima njenih članova, te svi učesnici nisu na kraju bili i potpisnici ovoga dokumenta.²⁴ Neslaganja oko dalje koncep-

20 Svetozar Pribičević (1875 — 1936), tada jedan od glavnih zagovornika centralizma i jugoslovenskog unitarizma.

21 B. Prpa, *Srpski intelektualci i Jugoslavija*, 34.

22 B. Gligorijević, *Demokratska stranka*, 65.

23 B. Prpa, *Srpski intelektualci i Jugoslavija*, 90–91.

24 Potpisnici su bili: Jovan Cvijić, Dr. Ante Trumbić, Dr. Josip Smodlaka, Ivo. Banjanin, Dr. Dinko

cije udruženja, nedostatak operativnosti i povezanosti na političkom terenu bili su osnovni razlozi organizacionog raspada Lige.

/ Jovan Cvijić u Sarajevu 1922. godine

Oni članovi Lige kojima se dalji politički angažman činio bespredmetan obzirom na kraljevo i radikalsko preuzimanje kormila vođenja države, po povratku u zemlju su se posvetili svojim zanimanjima. Među njima je stigao i Cvijić sredinom 1919. godine, postavši po drugi put rektor beogradskog univerziteta, nakon objavljene antropogeografske studije *Balkansko poluostrvo* i svog aktivnog učesća na mirovnoj konferenciji u Parizu, tokom koje je prezentovao naučno utemeljene postavke prilikom određivanja granica buduće jugoslovenske države.

Međutim, saradnici kruga oko Jugoslovenske demokratske lige nisu u potpunosti odustali od svog političkog djelovanja. U bosanskohercegovačkim okvirima advokat dr Nikola Stojanović (1880 — 1964), opozicioni narodni poslanik u Bosanskom saboru, predstavnik grupe intelektualaca oko demokratskog lista *Narod*, član Jugoslovenskog odbora, Jugoslovenske demokratske lige, savjetnik na mirovnoj konferenciji nastavio je da djeluje kao predsjednik Demokratske stranke u Bosni i Hercegovini u prvim poratnim godinama,²⁵ a preko svog lista i da se politički sukobljava s radikalskom perjanicom dr Milanom Srškićem, svojim školskim kolegom, saradnikom u Jugoslovenskom odboru, ali i žestokim političkim protivnikom na bosanskoj političkoj sceni.

Na političkom polju Kraljevine još od prvih dana nije moglo doći do kompromisa između srpskih i hrvatskih stranaka, a latentni sukob je veći poticaj dobio nakon proglašenja Vidovdanskog ustava 1921. godine i to sa zahtjevima za njegovu reviziju. Zaoštavanje političkih srpsko-hrvatskih odnosa je

Trinajstić, R. Lenac, Bogomir Bošnjak, Dr. Ferdo Šišić, Veljko Petrović, Alb. Bonetić, M. Savčić, M. Čingrija, Dr. Gustav Gregorin, prof. Vasa Stajić, Dr. Fran Barac, Dr. Ivo de Giuli, Josip Ribarić, Dr. Ivo Milić, Joakim Kunjašić. "Predlog Jugoslovenska demokratske lige", F. Šišić, *Dokumenti*, 325–329.

²⁵ Zbog rigidnog centralističkog pravca Demokratsku stranku početkom 1922. godine napuštaju brojni članovi, a među njima i sarajevska grupa oko N. Stojanovića i Dušana Vasiljevića (B. Gligorijević, 258).

postajalo sve jače i time značajno blokiralo sve ostale potencijalno pozitivne akcije u državi, ali dovelo i do daljih političkih pregrupisanja, ne samo među stranačkim blokovima, nego i unutar redova pojedinih stranaka, naročito među demokratima. Kulminacija unutarstranačke krize među demokratskim članstvom se desila s pristajanjem vođe Samostalne demokratske stranke Svetozara Pribičevića radikalskoj vladi i njenoj politici “čvrste ruke” prema Hrvatima, što je uzrokovalo rapidno osipanje demokratskog članstva. Ono se pojačavalo i zbog toga što je samo vođstvo stranke vrlo oprezno balansiralo, bez vidljivog otpora djelovanju Pribičevića.

Nezadovoljstvo političkom situacijom i držanjem vođstva Demokratske stranke, a uz to zabrinost za budućnost zemlje dovodi do okupljanja pristalica i pobornika normalizacije srpsko-hrvatskih odnosa. Upravo će jedan od prvih koraka u tom pravcu, pored brojnih međusobnih konsultacija i rasprava, biti aktiviranje dr Nikole Stojanovića u Sarajevu, da organizuje sabiranje razmravljenih demokratski orijentisanih intelektualaca i političara, a među njima članove ugasle Jugoslovenske demokratske lige i njenog predsjednika Jovana Cvijića na Ilidži nadomak Sarajeva, poznatoj banji i elitnom odmaralištu sa hipodromom, čuvenoj i po arheološkim iskopinama iz rimskog perioda.

U to vrijeme doći u Sarajevo bilo je doći u najgore vrijeme srpskohrvatskog rasplamsalog sukoba, u “leglo stalnih nemira i opasnosti za mir, naročito namešteno bure puno baruta pored velike vatre” koju je činio javni politički prostor potonuo u prizemni politički vokabular provincijalnih govornika upućen nepismenom seljačkom svijetu na organizovanim skupovima, ali naročito prisutan na stranicama dnevne stranačke štampe, koji je dodatno trovao ovaj zapostavljeni pokrajinski centar. Jovan Cvijić je stigao u takvo Sarajevo,²⁶ srce Bosne i Hercegovine koju je smatrao jezgrom zajedničke države Jugoslavije,²⁷ stvorene na ideji uzajamnosti, solidarnosti i nade u budućnost, bez osvajačke ruke i patronatskog odnosa. Uz to, nije bio i jedini koji je Bosnu i Hercegovinu smatrao mjestom spajanja, a ne razdvajanja naroda i početkom te 1922. godine imao je i dalje tu viziju.

26 “Za sarajevske stanovnike, naročito one starije, će biti laskav njegov sud o njihovoj čaršiji. On, odličan poznavalac Balkanskog poluostrva, veli da ovakve čaršije, kao što je sarajevska, nema odavde do Jedrene” (Vlado Skarić, “Jovan Cvijić i Bosna”, *Narod*, god. IV, br. 81, Sarajevo, 26. oktobar 1924, 2).

27 Cvijić je bio za to da država nosi naziv Jugoslavija (Branislav Gligorijević, *Kralj Aleksandar Karadordević. Srpsko-hrvatski spor*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010, 205).

Vrlo je verovatno da će i centralna uprava u Beogradu i pokrajinska u Sarajevu obraćati sve veću pažnju na celokupne prilike u Bosni i Hercegovini. Jer su te naše zemlje centralnog položaja u državi, u njima skoro nema stranih narodnosti, a izmešan je naš narod triju vera ekonomski režim je više feudalna nego i u Staroj Srbiji i Makedoniji; ono instiktivno duboko narodno je jako kao i u Srbiji, oblasti naše najintenzivije narodne energije. Iz njih bi se moglo znatno uticati na regulisanje odnosa između Srbije i Hrvatske. Sve se više utvrđuje uverenje da će narodni slojevi i najbolja inteligencija Bosne i Hercegovine u skoroj budućnosti jako pomoći da se jasnije odredi pravac našem unutrašnjem razvitku i konsolidovanju. Ima mnogo pitanja koja treba rešavati i neka su od njih vrlo osetljiva. Ima znatnih teškoća koje ne treba previdati. Ali sveža i smela akcija, s dosta tolerancije, mogla bi brzo i znatno sve u napred krenuti.²⁸

Dan uoči Vidovdana 1922. godine stigli su u Sarajevo "najugledniji naši javni radnici da izmene misli o današnjem položaju" i nakon dvodnevno rada izdali saopštenje u pet tačaka, koje je izrazilo opšte nezadovoljstvo stanjem u državi, kome je, kako su naveli, pored loše administracije uzrok "u skrajnostima" hrvatske opozicije, pa upozoravaju da stranačka agitacija "unositi plemensko nepovjerenje i stvara neprijateljstvo" u narodu u kome "postoji živo osjećanje narodne solidarnosti i potrebe državnog jedinstva". U zadnjoj tački zaključuju "da bi se sporazumom, revizijom ustava u decentralističkom pravcu" uklonile navedene smetnje razvoju svijesti o "jugoslavenskom narodnom i državnom jedinstvu".²⁹ Svi učesnici konferencije³⁰ saglasili su se da bi "za stvaranje jedne atmosfere pomirljivosti" bilo korisno održati kongres javnih

28 Jovan Cvijić, "Napomena o ispitivanju zemlje i naroda i o sarajevskom muzeju", *Narod*, god. IV; br. 6, Sarajevo, 7. januara 1922, 1.

29 "Saopštenje sa konferencije na Ilidži od 28. i 29. juna", *Narod*, god. IV, br. 27, Sarajevo, 4. jula 1922, 1.

30 "G.g. Dr. J. Cvijić, Jovan M. Jovanović, Drag. Arandelović, Dr. Boža Marković i dr. Božidar Vlačić iz Beograda, Dr. Tomislav Tomljenović i Jovan Banjanin iz Zagreba, Dr. Jozo Smodlaka i Dr. Ivo Tartalja iz Splita, Dr. Živan Bertić iz Zemuna, Milutin Jakšić iz Velike Kikinde, Dr. Melko Čingrija i dr. Ljubo Leontić iz Dubrovnika, Mirko Mijušković iz Cetinja, Sava Fatić iz Podgorice, Dušan Vasiljević, Vjekoslav Jelavić, Dr. Nikola Andrijašević, Đoka Perin, Dr. Jovo Zubović, Stjepan Grđić, Dr. Nikola Stojanović i Dr. Pera Slepčević iz Sarajeva. G.g. Slobodan Jovanović, Dr. Ante Pavelić, Milan Grol, Dr. Mileta Novaković, Dr. Milorad Stražnicki i fra Jozo Markušić su bili sprečeni da prisustvuju sastanku." "Konferencija na Ilidži", *Narod*, god. IV, br. 27, Sarajevo, 4. jula 1922, 3.

radnika i najavili ga za 10. septembar 1922. u Zagrebu. Prisustvujući ovoj konferenciji Cvijić još jednom zalaže svoj autoritet za opštu stvar, bez vlastitog interesa, mada već duboko skeptičan prema mogućnosti neke promjene. U svojoj prvoj reakciji na poziv na konferenciju bio je odlučan da ne dođe “zbog svoje principijene odluke da u politiku više ne ulazi i zbog uverenja da su akcije njegovih prijatelja intelektualaca papirnate i bez pravih političkih efekata”.³¹ Međutim, sâmo njegovo pojavljivanje pokazuje da kod njega ona intelektualna i moralna nada nije ugasila, da je još bilo prostora za viziju boljeg društva, za djelovanje koje ide pozitivnim rezultatima, na tragu evropske tradicije prosvetiteljske i demokratske emancipacije naroda, a naročito omladine, kojoj je posvećivao uvijek posebnu pažnju.³²

/ Cvijić i reakcije štampe

U osvrtu na konferenciju *Narod* je podsjećao da u vrijeme osnivanje Jugoslovenske demokratske lige “Cvijić je bio verovatno jedini Jugosloven koji je tačno poznao jugoslovenske krajeve. On i Liga bili su za decentralizaciju”, ali su nakon mirovne konferencije prepustili “bolje informisanim” da vode domaću politiku. “Kod nas su partije bile jače od ljudi, partije su bile preče od države. Ljudi od mentaliteta Cvijićeva i Smodlakina nisu u tim prilikama mogli dati svu svoju vrednost. Došli su diletanti da probaju i zauzeli mesto majstora. Vidi se sad s kojim uspehom.”³³ U istom broju *Narod* je prenio i reagovanje splitskog *Novog doba*,³⁴ koje je zapazilo da su od dvadeset i tri učesnika njih petnaest bili Srbi, te da “ta činjenica dokazuje da s ovom akcijom nemaju nikakova posla plemenski osećaji, a najmanje separatistički. Suvišno je pak da posebno naglašujemo razna imena od kojih svako reprezentuje nešto lično u našem javnom životu, nešto što po prošlosti tih ljudi garantuje i za budućnost.” Posebno se naglašava odvažnost ove grupe intelektualaca iz raznih stranaka, iz vladine većine, ali i opozicije “ali koji nisu podlegli razornom uplivu slepoga partizan-

31 B. Prpa., *Srpski intelektualci*, 121.

32 Jovan Cvijić, “Nova generacija”, u: Jovan Cvijić, *Autobiografija i drugi spisi*, 258–260.

33 “Ilidžanska konferencija”, *Narod*, god. IV, br. 27, Sarajevo, 4. jula 1922, 1.

34 Dr Jozo Smodlaka i dr Ivo Tartalja organizovali su po povratku politički zbor u splitskom kazalištu i donijeli rezoluciju, sličnu ilidžanskoj. “Za akciju” i “Zbor u Splitu za izmirenje Hrvata i Srba i reviziju Ustava”, *Narod*, god. IV, br. 29. 17. jula 1922, 1.

stva, već koji imaju dovoljno neodvisnosti duha i odlučnosti da kažu javno, da se ne valja ono što ne valja”.³⁵

Poraznom čini ovu zabilježenu konstataciju to što ona pokazuje da je šutnja i intelektualni konformizam bio konstanta, ili bar očekivan, pa je ilidžanski istup bio u tom smislu iznenađenje. U društvu gdje je centralizam bio identifikovan s državotvorstvom bila su širom otvorena vrata korupciji, nepravdi i protekcionizmu, a opravdano nezadovoljstvo se gušilo stranačkim, odnosno državnim aparatom, kako je to donijelo beogradsko *Videlo* “na principima grubog birokratsko-militarističkog centralizma”. Dr Boža Marković je u *Nedeljnom glasniku* još konstatovao da takav poguban režim “identifikuje sebe s državom, a proglašava defetistom, izdajnikom i separatistom svakog ko je drugog mišljenja”.³⁶ Na stranicama *Naroda* izdvojeno je i reagovanje dubrovačkog *Rada*, koji se, riječima autora prenesenog članka, ponadao “ne bi li bar nekako taj moralni auktoritet uticao na ljude koji su danas na vladi u našoj zemlji”, zaključujući da su učesnici konferencije “učinili svoju dužnost – a sada je na intelektualcima ovih stranaka i izvan stranaka da naprave svoju dužnost prema narodu i državi”.³⁷

To su izdvojena reagovanja listova čiji su urednici, vlasnici ili simpatizeri bili na ilidžanskoj konferenciji. U lokalnim, sarajevskim okvirima list Jugoslovenske muslimanske organizacije je pozdravio goste dobrodošlicom i njihovu “najbolju volju, da bez predrasuda, temeljito i objektivno pretresu tešku situaciju u našoj državi i njene uzroke, i da potraže načina, kako da se državna kola izvuku iz blata, iz kojeg se jedva vide”.³⁸ *Pravda* je izdvojila i mišljenje, dr

35 “Novo doba” o konferenciji na Ilidži”, *Narod*, god. IV, br. 29. 17. jula 1922, 3.

36 “Konferencija na Ilidži”, *Narod*, IV, br. 29, 17. jula 1922, 3.

37 “Štampa i konferencija na Ilidži”, *Narod*, god. IV, br. 28, 10. jul 1922, 1–2.

38 “Historijskog dana 29. oktobra 1918. proglasio je hrvatski sabor u Zagrebu jednoglasnim zaključkom za koji su glasovali bez prigovora i Radićevci i Starčevićanci, staru našu kraljevinu Hrvatsku slobodnom i nezavisnom državnom, te odmah zaključio, da se ta sloboda i nezavisna država imade ujediniti sa kraljevinom Srbijom i ostalim krajevima našega naroda u jednu narodnu državu. Ovo je načelo važna činjenica, koju Srbi, a naročito Srbijanci, ni kada nisu umjeli dovoljno da cijene. Time su se Hrvati odrekli svoje samostalne države, na koju su imali pravo, misleći, da će im budućnost bolje biti osigurana u zajedničkoj državi sa Srbima pod jednim uslovom, da se o uređenju te nove države sporazumiju Hrvati i Srbi kao da ravnopravna faktora uz isključenje svakog majoriziranja i fizičkog nasilja. (...) Vidovdanskim Ustavom pogažen je uslov sa strane Srbije, što su ga postavili Hrvati za ujedinjenje sa Srbijom. Ta fatalna pogreška može se ispraviti jedino revizijom ustava i respektovanjem prihvaćenog uslova u času ujedinjenja. Revizijom ustava ne žele Hrvati ovu državu razbiti, nego žele samo, da im

Živka Bertića iz grupe oko zemunske *Slobodne tribune*, jer se “ono slaže i sa našim programom o unutrašnjem uređenju države”, štampano u *Srpskom književnom glasniku* od 1. augusta 1922. godine, u kom je autor podsjetio na način ujedinjenja i na brojne nedosljednosti koje su mu slijedile.³⁹

Nasuprot tome, cinički stav prema ovom okupljanju pokazala je *Srpska riječ*, list politički dominantne i na vlasti dugotrajne Radikalne stranke, donoseći osvrt o konferenciji naslovom “Đenerali bez vojske”, naglašavajući njenu beznačajnost. Diskreditujući najprije vođu demokrata dr N. Stojanovića, autor članka ide i dalje komentarišući da je to “u ovoj božjoj sparini” okupljanje “bivših i budućih ministara i poslaničkih kandidata, od kojih bi svaki htio postati barem šef zemljoradničke stranke, koje je mjesto još uvijek vokantno, ministar ili barem poslanik na strani”. Navodi i da “većina ih miriše na putrafakciju, dok ima nestrpljivih arivista kojima se mrijet neće, jer ih mandat naprijed kreće”. Produžetak teksta je slijedio u ciničnom tonu vladajućih:

Ima i sitne boranije, koja bi se izgubila čak i u jednom najobičnijem loncu. Većina osjeća, da je “uvrijeđena” i zapostavljena i tvrdo je osvjedočena, da je narod stvorio Gospod Bog, da njima osigura mandate i sve časti koje nastupaju poslije dobivenog mandata. Ali jedini je njihov baksuzluk, da ih narod neće, samo im fali ono malo naroda i stotinjak hiljada kuglica. Samo to. Inače to su otpadnici svih političkih stranaka, markanteli i uvrijeđene veličine, koja hini, kipti i čeka. Ono nekoliko lijepih literarnih imena i naivnih početnika služe kao etiketa zatvorenoj flaši, u kojoj je bučkuriš, ili što kažu Dalmatinci – bluta.

Naznake ozbiljnijih zamjerki mogle bi se naći u riječima da su ova gospoda izgubila “davno dodir s narodom. Plemensko nepovjerenje ne unosi se, jugoslovenska gospoda, stranačkom agitacijom, nego vašom oblamovštinom i proverbijalnom indolencijom i senilnom ljenosti”. Završnica teksta je donijela

se odredi mjesto i kompetencija u ovoj državi, jer Hrvati u njoj danas nemaju nikakva utjecaja niti se njihova volja respektuje. Iza ujedinjenja naša je državna uprava svakom jasno dokazala, da Hrvati i Srbi nisu sasvim jedno, jer se drugom mjerom mjerilo Srbima, drugom Hrvatima. (...) Hrvatski je zahtjev još više time ublažen, što ne traže Hrvati plemenske, već pokrajinske autonomije” (“Sastanak vanstranačkih političara na Ilidži”, *Pravda*, god. IV, br. 146, 28. juna 1922, 2).

39 “Okolo hrvatsko-srpskog spora”, *Pravda*, god. IV, br. 187, 22. august 1922, 1.

stav o “sramotnom dvostrukom suverenitetu”, proglašenom u Ženevi, sličnom Radićevom, te u stilu već uvriježene bahate i političke “komunikacije” zaključne riječi: “Ali uzalud trud jugoslovenska gospodo. Lijepi jeste, al' zborite ludo. Sva ova vaša ilidžanska papazjanija, potsjeća nas na onu narodnu: od luda popa, luda i molitva.”⁴⁰

Kako je prošao Jovan Cvijić u ovom radikalsko-demokratskom okršaju u lokalnim okvirima? Po pisanju *Naroda* izgleda da je “slamanje” Cvijića i Slobodana Jovanovića izvedeno u beogradskoj *Tribuni* i *Balkanu*,⁴¹ a da je *Srpska riječ* bila nadležna za “lokalnog demokratu” N. Stojanovića. Mada je moguće da je *Srpska riječ* mislila na Cvijića kada je navela da je među učesnicima bilo “imena od kojih ipak nisu sva bez neke političke rezonacije” ili u riječima da “među ovim ljudima par jačih individualista, koji se nisu htjeli da upregnu u taljige postojećih političkih stanka, pošto oni računaju na neku svoju providencijalnost, koja hoće samo da vodi a ne da je vode pametniji i iskusniji od njih u radikalnoj demokratskoj stranci”. Moguće je i da je on bio jedan od, kako je navedeno, “ilidžanskih Katona”. Ipak, nije mogla radikalska govornica da se uzdrži od neukusnog i malicioznog, posebno izdvojenog komentara.

Oni, koji misle, da lacmani nisu imali razlog, kad su učinili trku na Ilidžu, dobro ih ne poznaju. Tamo je bio naš poznati geolog dr. Jovan Cvijić. Od njega su mogli lacmani najbolje da saznaju, gdje ima u našoj državi, još neprekopanih grobova znamenitih ljudi, koji bi im mogli da posluže za podizanje temelja njihovoj novoj partiji.⁴²

Ova vrsta javnog omalovažavanja ličnosti s osvjedočenom naučnom i intelektualnom reputacijom, a bez ikakvih posljedica, bila je svojstvena neizgrađenoj i primitivnoj političkoj kulturi. Ona je bila samo odraz jednog vremena u kome je vladavina bahatih političara nagrizzala, čini se sa zadovoljstvom, nestabilne temelje tek stvorene države. Nju je naučnik Jovan Cvijić pažljivo skicirao, njegovao i branio, čak i onda kada je ta njegova maglovita vizija bila suočena s krvavim stradanjem u Velikom ratu, s neizvjesnošću ishoda diplomatskih igara moćnih, okupljenih za zelenim stolom tokom Versajskog mirovnog skupa, kojima je samo on kao veliki igrač mogao ravnopravno, znanjem i srčano da odolijeva.

40 “Đenerali bez vojske”, *Srpska riječ*, god. XVIII, br. 133, 3. jula 1922, 1.

41 “Beleške”, *Narod*, god. IV, br. 30, 24. jula 1922, 1.

42 “Unaokolo”, *Srpska riječ*, god. XVIII, br. 133, 3. jula 1922, 1.

Nesumnjivo da i reakcija javnosti je za njega bila očekivana, ali sama borba za vlastito ubjeđenje, hrabrost da se zastupa teza suprotna javnosti još jednom je potvrđivala njegovu naučnu i intelektualnu samosvjesnost, bez ideje da će biti drugačije tretiran, nego kao ideološki protivnik. Istina, riječi su bile pisane jednom rukom, ali mišlju i dopuštenjem osionog i agresivnog umreženog stranačkog sistema i uvezane hijerarhije samoprovane državotvorne klike, u četvrtoj godini mlade države, koju je Cvijić želio učiniti boljom u interesu naroda, čije je krajeve pješice i na konju prokrstario uzduž i poprijeko s nesmanjenim entuzijazmom, gubeći postepeno zdravlje. Bile su zaboravljene zasluge njegove naučne i idejne luče u presudnim momentima vođenja političkih procesa i donošenja odluka presudnih za stvaranje države, u kojoj se očigledno trošio u jednom poslu koji je imao svoj moralni smisao u teoriji. Međutim, obzirom da je ideja politike da je ona nosilac funkcije u osmišljavanju stvarnosti, tadašnji standardi vlasti bili su zasnovani na osiguranju moći u jednom neizgrađenom društvu, u kome je po riječima Cvijića ideja narodnog jedinstva, jugoslovenstva, “bila skoro isključivo ideja mislilaca, književna ideja”. Očigledno da je bio neuspješan pokušaj da se Ilidžanskim sastankom, a potom i Zagrebačkim kongresom, riječima potpredsjednika Lige N. Stojanovića “doveđe voz naše politike na istu kolotečinu kakva je bila zamišljena u Jugoslovenskoj demokratskoj ligi. Ali voz je bio prošao. Dvor, generali, stare političke stranke, bili su neograničeni gospodari situacije.”⁴³ Razilaženje s vodećim ljudima politike, pa latentno odmjeravanje snaga, te povremeno i sukobljavanje bilo je već tokom rata prevazilaženo mišlju o zajedničkom cilju i stvaranju nove države. Cvijić je osjećajući to i tada, dijelio svoje zebnje s istomišljenicima,⁴⁴ koje su se na žalost mnogih i ostvarile.

Vrlo brzo nakon ujedinjenja počele su razmirice oko spornih pitanja, koje su vodile značajnim političkim sukobljavanjima, te potom izraženim i sve većim konfliktima u novostvorenoj državi, što će vremenom u potpunosti onemogućiti njeno preživljavanje. Sve je to bilo ubrzano kako djelatnošću i neodgovornošću onih postratnih “patriota” koji su se naticali u njenom “očuvanju”, tako i spoljnim okolnostima koje joj vremenom sve više nisu išle u prilog. Već tada je propuštena jedna od prilika za srpsko-hrvatsko jedinstvo, ili

43 N. Stojanović, “Dnevnik od godine 1914. do 1918.”, u: Nikola Stojanović, *Mladost jednog pokolenja (Uspomene 1880 — 1920)*, knj. 9, 226.

44 Misli se prvenstveno na Nikolu Pašića, tadašnjeg predsjednika vlade Kraljevine Srbije. B. Prpa, *Srpski intelektualci i Jugoslavija*, 25–26.

bar funkcionalnu i za dobro svih saradnju, ponuđenu 1918. godine, u momentu kada su za taj zadatak srpsko-hrvatskih elita “već (...) zadobijeni i mnogi prosvječeni i visoko humani ljudi ostale Evrope”. Cvijić nije očekivao čuda, ali je vidio mogućnost. “Ima jedan instikt, jači od logike, po kome ogromna većina oseća duhovne, moralne i materijalne koristi od zajednice i jedinstva.” Nerealna su bila ona nadanja, koja nisu imala svoj uzor u realnom svijetu: “Još više od svega prethodnoga treba raditi da naša država bude država društvene i ekonomske pravde, da bude čestita država.”⁴⁵ “Ukratko: Sve svetle srpsko-hrvatske glave moraju težiti da se mi razvijemo u znatan i originalni narod, koji i novo stvara, a primljeno od drugih kultura preinačava svojim originalnim i svežim duhom, i sam raspolaže svojom sudbinom.”⁴⁶ Problematizacija realnosti s kojom se suočio nakon rata i njegov pokušaj da u svom dosegu s idejama pravednosti i ravnopravnosti posreduje pokazao se neuspješnim.

Međutim, ta mogućnost je propuštena, kao i mnoge nakon nje, u takvom društvu i svijetu gdje politika arbitrira i pokriva sve društvene pore, u kome je na sceni stalni otvoreni ili rogovski politički i građanski sukob, politički angažman društveno odgovornog i intelektualca i naučnika, bez obzira na uzvišenost vlastitih ideja, mora računati na izgubljenu bitku.

/ Zaključak

Prošlost pokazuje stalni, ali istovremeno nestabilni dijalog elitnih intelektualnih i naučnih krugova i pojedinaca i vlasti. U sudbonosnim momentima ova se međusobna komunikacija intenzivira, prilikom određivanja strategije za dalje usmjerenje državnog i društvenog toka ili donošenja ključnih odluka. Početne dvije decenije 20. st. na jugoslovenskom prostoru bile su prožete burnim događajima na političkom i kulturnom polju, u kojima su nacionalne elite stalno dograđivale svoje nacionalne programe, a zahtjev za angažovanjem intelektualca i naučnikâ je postao izjednačen s procjenom njihovog društveno poželjnog nacionalnog rada i patriotizma.

Prostor Bosne i Hercegovine je bio u Cvijićevom naučnom opusu tretiran srazmjerno njegovim naučnim interesom i istraživanjima. Najprije je

45 Jovan Cvijić, “O našoj državi”, u: Jovan Cvijić, *Autobiografija i drugi spisi*, 247–248.

46 Jovan Cvijić, “O narodnom jedinstvu”, u: Jovan Cvijić, *Autobiografija i drugi spisi*, 256–257.

značajno razmatran u doktorskoj disertaciji o geomorfološkim karakteristikama balkanskog prostora, potom kao dio daljih istraživanja 1891, 1897. i 1901. godine, koje su rezultirale etnografskom građom, ali i praktično utemeljenjem društvene geografije.

Veliki rat je donio ponovni susret Cvijića s Bosnom i Hercegovinom, ovoga puta putem saradnje s njenim političarima u emigraciji. Iz zajedničkog rada srpskih i hrvatskih političara na publikovanju informacija o nuždi stvaranja jedne jugoslovenske države proisteklo je osnivanje Jugoslovenske demokratske lige, bazirane na razmijenjenim idejama o unutrašnjem uređenju buduće zajedničke države. Ideja Lige o decentralističkom uređenju buduće države postala je kamen spoticanja u saradnji sa zagovornicima centralističkog uređenja, budućim nosiocima vlasti u novostvorenoj Kraljevini. Nakon svog aktivnog učešća na mirovnoj konferenciji u Parizu, tokom koje je prezentovao naučno utemeljene postavke prilikom određivanja granica buduće jugoslovenske države, suočen s izmjenjenim političkim prilikama po povratku u zemlju, Cvijić se povlači iz aktivnog političkog djelovanja.

Godinu dana nakon donošenja Vidovdanskog ustava, u vrijeme burnog srpsko-hrvatskog sukoba članovi već raspadnute Jugoslovenske lige okupljaju se u blizini Sarajeva, na Ilidži na jednu razmjenu mišljenja o mogućnostima prevazilaženja tog sukoba. Konferencija donosi rezoluciju u kojoj se ponovno naglašava decentralizacija države kao preduslov njenog opstanka.

Reakcija javnosti, izražena u onovremenim stranačkim listovima u Sarajevu, pokazala je da svaki javni politički angažman uticajnih intelektualaca i naučnika, ma koliko on bio ugledan, svodi se na javnu, političku procjenu. U tom smislu Cvijić je viđen kao ideološki protivnik i s njim se štampa tako i obračunala, kompromitujući njegov naučni i intelektualni status.

Beleške. 1922. *Narod*, IV, (30), 1.

Cvijić, J. 1898. Uputstva za poznavanje sela u Bosni i Hercegovini, *Bosanska vila*, XIII, br. 4, 55–57; XVIII, br. 5, 71–74.

Cvijić, J. 1899. Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore, *Glas Srpske kraljevske akademije nauka*, LVII, 1–196.

Cvijić, J. 1900. Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine, *Glas Srpske kraljevske akademije nauka*, LX: 50–182.

Cvijić, J. 1901. Die Karstpoljen. Morphologische u. glacielle studien aus Bosnien, der Herzegovina u. Montenegro, *Abhandlugen d. K. K. Geograph. Gesell.* II Theil, bd. III, Heft 2: 1–85.

Cvijić, J. 1902. Struktura i podela planina Balkanskog poluostrva, *Glas Srpske kraljevske akademije nauka*, 63: 1–71.

Cvijić, J. 1902. Antropogeografski problemi Balkanskog poluostrva, *Naselja i poreklo stanovništva*. knj. I: 1–236.

Cvijić, J. 1922. Napomena o ispitivanju zemlje i naroda i o sarajevskom muzeju, *Narod*, IV, 6: 1.

Cvijić, J. 1927. Značaj Bosne i Hercegovine za srpski narod. Cvijić, u: *Cvijićeve knjiga*. Srpska književna zadruga, XXX, 201, Beograd: 80–83.

Cvijić, J. 1965a. Aneksija Bosne i Hercegovine i srpsko pitanje, u: Cvijić J. *Autobiografija i drugi spisi*. Srpska književna zadruga, Beograd: 197–230.

Cvijić J. 1965b. O iseljavanju bosanskih muhamedanaca, u: Cvijić J. *Autobiografija i drugi spisi*, Srpska književna zadruga, Beograd: 84–93.

Cvijić, J. 1965c. Istraživačka putovanja po Balkanskom poluostrvu, u: Cvijić J. *Autobiografija i drugi spisi*, Srpska književna zadruga, Beograd: 61–63.

Cvijić, J. 1965d. O programu Jugoslovenske demokratske lige, u: Cvijić, J. *Autobiografija i drugi spisi*, Srpska književna zadruga, Beograd: 249–255.

Cvijić, J. 1965e. O narodnom jedinstvu, u: Cvijić, J. *Autobiografija i drugi spisi*, Srpska književna zadruga, Beograd: 256–257.

Cvijić, J. 1965f. Nova generacija, u: Cvijić, J. *Autobiografija i drugi spisi*, Srpska književna zadruga, Beograd: 258–260.

Cvijić, J. 1965g. O našoj državi, u: Cvijić, J. *Autobiografija i drugi spisi*, Srpska književna zadruga, Beograd: 243–248.

Dedijer, J. 1903. Bilećske Rudine, antropogeografska ispitivanja, u: *Naselja srpskih zemalja* 2, SKA *Srpski Etnografski Zbornik* 5, Beograd: 802–806.

Dedijer, J. 1909. Hercegovina: antropogeografska studija, u: *Naselja srpskih zemalja*, knj. 6, *Srpski Etnografski zbornik*, 5, Beograd: 1–455.

Ekmečić, M. 1973. *Ratni ciljevi Srbije 1914*. Srpska književna zadruga. Beograd.

Filipović, M. 1928. Visočka nahija, u: *Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 25, Srpski

etnografski zbornik, Srpska kraljevska akademija; Beograd: 191—648, 674—744.

Filipović, M. 1930. Vogošća i Bioča u Bosni, *Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 26, *Srpski etnografski zbornik*, Srpska kraljevska akademija, Beograd: 617—696.

Gligorijević, B. 1970. *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Institut za savremenu istoriju. Beograd.

Gligorijević, B. 2010. *Kralj Aleksandar Karadorđević. Srpsko-hrvatski spor*. Zavod za udžbenike. Beograd.

Ilidžanska konferencija. 1922, *Narod*, IV, 27: 1.

Karanović, M. 1925. Pounje u Bosanskoj Krajini, u: *Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 20, *Srpski etnografski zbornik*, Srpska kraljevska akademija, Beograd: 278—725.

Konferencija na Ilidži. 1922, *Narod*, IV, 27: 3.

Konferencija na Ilidži. 1922, *Narod*, IV, 29: 3.

M. Trifković i M. Drašković – N. Pašiću, Pariz, 20/7. X 1918. *Grada o stvaranju jugoslovenska države (1. I — 20. XII 1918)*. (1964). (dr Dragoslav Janković, dr Bogdan Krizman ur.), Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, Beograd: 376.

Nikolić, R. 1912. Krajište i Vlasina: antropogeografska proučavanja, u: *Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 8. *Srpski etnografski zbornik*, Srpska Kraljevska akademija, Beograd.

Novo doba o konferenciji na Ilidži. 1922, *Narod*, IV, 29: 3.

Oko hrvatsko-srpskog spora. 1922, *Pravda*, IV, 187: 1.

Politička skupština u Sarajevu. 1919, *Narodno jedinstvo*, I, 26: 2—3.

Predlog Jugoslovenska demokratske lige. 1920. u: Šišić, F. (ur.). *Dokumenta o nastanku Kraljevine SHS 1914–1919*. Matica hrvatska. Zagreb: 325—329.

Prpa, B. 2018. *Srpski intelektualci i Jugoslavi-ja 1918–1929*. Clio. Beograd.

Radenović, P. 1948. Unac, u: *Naselja i poreklo stanovništva*, Knjiga 30, Sveska 3, *Srpski etnografski zbornik*, knj. 56, Srpska akademija nauka, Beograd: 447—638.

Saopštenje sa konferencije na Ilidži od 28. i 29. juna. 1922, *Narod*, IV, 27: 1.

Sastanak vanstranačkih političara na Ilidži. 1922, *Pravda*, IV, 146: 2.

Stanković, Đ. 1985. *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje*. knj. 2, BIGZ. Beograd.

Stojanović, N. (2015). *Mladost jednog pokolenja (Uspomene 1880–1920)*. *Dnevnik od godine 1914. do 1918.*, (pr. Mile Stanić), Beograd: Istorijski institut, Izvori za srpsku istoriju, knj. 15, Istorija XIX i XX veka, knj. 9.

Šišić, F. 1920. *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Naklada Matice hrvatske, Zagreb.

Štampa i konferencija na Ilidži. 1922, *Narod*, IV, 28: 1—2.

Trifković, S. 1903. Višegradski Stari Vlah, u: *Naselja srpskih zemalja*, knj. 2, *Srpski etnografski zbornik*, knj. 5, Beograd: 613—667.

Trifković, S. i V. 1908. Sarajevska okolina. I. Sarajevsko Polje: antropogeografska promatranja, u: *Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 5, *Srpski etnografski zbornik*, knj. 11, Beograd: 3—309.

Unaokolo. 1922, *Srpska riječ*, XVIII, 133: 1.

Za akciju. Zbor u Splitu za izmirenje Hrvata i Srba i reviziju Ustava. 1922, *Narod*, IV, 29: 1.

SONJA M. DUJMOVIĆ A Scientist Jovan Cvijić: the Politician in the Windstorm of Bosnia and Herzegovina

On the basis of the political activities of the eminent scientist and intellectual, the academician Jovan Cvijić, particularly concerning the issue of Serbo-Croat cooperation during the First World War, this paper attempts to show the changing, unstable and thankless position of the engaged intellectual at the time. His move into the political space caused his ideas not only to be sanctioned by the intellectual or scientific community, but were also then evaluated by the political public, especially by representatives of the most dominant and aggressive political current. Therefore, the judgement of this group determined the degree of acceptance or rejection of a certain personality. Within this framework, the paper initially discusses the scientific curiosity of Jovan Cvijić for Bosnia and Herzegovina as an “overlapping” space within the Serbo-Croat relations, his visit to Sarajevo, and his like-minded colleagues, members of the already non-existent Yugoslav Democratic League. Within the heightened political tensions, the perception of this event by the contemporary press, which is used as a source in this work, along with the available literature, contributes to the analysis of the identified problem.

KEY WORDS: *Jovan Cvijić, Yugoslav Democratic League, Serbo-Croatian relations, Iliđža conference, intellectual engagement*